

Sz. Bíró Zoltán

Az orosz–amerikai viszony alakulásáról

Moszkva és Washington kapcsolatai a Szovjetunió felbomlását (1991. december) követő bő másfél évtized során – a korai orosz atlantizmus éveit (1992–1994) leszámítva – 2001 ősze és 2003 késő nyara közt váltak a leginkább bizalomtelivé és együttműködővé. Az Egyesült Államokat ért terrortámadásokat követően Moszkva gyorsan és határozottan Washington mellé állt: egyetértését fejezte ki a terrortámadásokat követő, Afganisztánnal szembeni katonai fellépéssel is, aminek egyebek között az volt az oka, hogy az al-Káida, illetve tálib fundamentalizmus Oroszországot is érintette, mindekelőtt a csecsenföldi konfliktusban. Ez a gesztus – és persze az a segítség is, amit Moszkva nyújtott az amerikaiaknak afganisztáni háborújuk során – átmenetileg fölértékelte George W. Bush adminisztrációjának szemében a korábban gyengesége miatt egyre inkább leírt Oroszországot. Ez volt az a rövid periódus, amikor Moszkva kapcsolatai éppúgy kiválóak voltak Európa meghatározó hatalmaival, mint az Egyesült Államokkal. Ez volt az az időszak, amikor az orosz elit – akkor még jelentős befolyással bíró – nyugatos és liberális csoportjai elérhető és elérendő célnak tekintették Oroszország teljes jogú EU-tagságának elnyerését. Végül, de nem utolsósorban, ez volt az a két év, amikor komoly esélye volt annak, hogy Oroszország és a Nyugat kapcsolatai tartósan demilitarizálódnak. Vagyis, ha maradnak is konfliktusok, ilyen-olyan súlyú érdekütközések, senki – sem keleti, sem nyugati oldalon – nem gondolja majd úgy, hogy

konfliktusos helyzetben akár csak finom utalással is emlékeztessen önnön katonai erejére. Ez a korszak azonban már jó ideje mögöttünk van...

Abban, hogy vége lett e „kegyelmi állapotnak”, külső és belső folyamatok egyaránt szerepet játszottak.

Ami a külső tényezőket illeti, már Borisz Jelcint is aggodalommal töltötte el a NATO-nak a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélküli beavatkozása a boszniai háborúba 1995-ben, majd a koszovói konfliktusba 1999-ben. Ugyancsak fontos „epizód” volt Washington 2003 márciusában megindított iraki intervenciója, melyet Moszkva határozottan és kitartóan ellenzett. Az iraki invázió ugyanis Vlagyimir Putyin szemében az Egyesült Államok – ugyancsak BT-felhatalmazás nélkül megindított – hódító háborúja volt, amely a Föld legjelentősebb energiatartalékainak és a térség feletti katonai ellenőrzésnek a megszerzésére irányult. Az orosz diplomácia mindazonáltal az invázió előkészítésének (2001–2002), majd végrehajtásának időszakában tartózkodott Washington politikájának erőteljesebb elítélésétől. Célszerűbbnek tartotta ugyanis, ha ezen a téren átengedi a terepet Franciaországnak és Németországnak.

Bár az Egyesült Államok és Oroszország közötti új keletű bizalmatlanság kezdetei kétségtelenül az Irak-vita és az iraki háború időszakára nyúlnak vissza, mégsem ez a körülmény a meghatározó e folyamatban. A bizalom drámai erodálódása ugyanis nem ehhez, hanem a szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmi-

hoz” – a 2003-as grúziaihoz, mindenekelőtt pedig a 2004 őszi ukrán fordulathoz – kapcsolódik. Mivel Moszkva mindkettő mögött erős amerikai támogatást látott, a nyugatbarát kormányok hatalomra jutását az Oroszország bekerítésére, illetve elszigetelésére irányuló stratégia részeként értékelte. Ne feledjük, ugyancsak ebben az időben bonyolították le a balti államok felvételét is a NATO-ba, amely az előkészítés különböző állomásai után 2004-ben feje-

Borisz Jelcin (1931–2007) a Szovjetunió megszűntetése után létrejövő Oroszország első – két cikluson át (1991–1999) hivatalban lévő – elnöke. A szovjet érában a kommunista pártban töltött be különböző vezető funkciókat. Neve akkor vált ismertté, amikor az 1985-ben indult gorbacsovi reformok támogatására – ugyanabban az évben – Moszkva első számú pártvezetője lett. Neve összefonódott a peresztrojka radikális támogatásával mind a konzervatívokkal, mind a lavírozó Gorbacsoval szemben. Otthon a népi hősnak, a világban pedig a demokrácia odaadó harcosának az imázsát az 1991. augusztusi konzervatív kommunista puccsal szembeni fellépése teremtette meg. Ennek emlékezetes médiapillanata volt, amikor az orosz törvényhozás épülete előtt egy tankon állva jelentette be, hogy érvénytelennek nyilvánítja a puccsisták rendelkezéseit. Rövid idő múlva azonban neve egy kevésbé demokratikus és meglehetősen drámai eseményhez kapcsolódott, amikor 1993 őszén – immáron a szuverén Oroszország megválasztott elnökeként – az orosz parlamenttel folytatott tartós politikai válságot a törvényhozás épületének lövetésével és helyettesének, valamint a házelnöknek a különleges erőkkal történő elfogásával oldotta meg. Első elnöksége alatt indult meg az első csecsen háború (1994–1996), ami a modern Oroszország legveszélyesebb tartós belső válságává vált. Második elnöki ciklusa alatt az új orosz kapitalizmus gazdasági elitcsoportja – az oligarchák – példátlan méretű behatolásának lehattünk tanúi a politika és a hatalom világába. 1999. december 31-i váratlan lemondásával utat engedett Oroszország mai elnökének, Vlagyimir Putyinnak, aki a vitatott jelcini örökséget számos tekintetben felülírta.

ződött be. Korábban Jelcin, később pedig Putyin is komoly ellenérzésekkel szemlélte a korábban orosz uralom alatt álló területek átkerülését a nyugati (illetve amerikai) érdekszférába.

Paradox módon Irak nem az amerikai beavatkozás orosz elítélése miatt gyakorolt fontos hatást Moszkva és Washington kapcsolataira. Az intervenció érdemi következményei áttételesen mutatkoztak meg, mégpedig az olaj árának alakulásában. 2003 végén – amikorra egyértelművé válik a „háború utáni háború” tartóssá válása Irakban – a 17 éven át alacsony (20 USD/hordó) olajárak pillanatok alatt megduplázódtak, és tartósan a 40 USD/hordó szint fölé emelkedtek. Ez a fejlemény a következő négy év alatt megötszörözte Oroszország valuta- és aranytartalékait. (Putyin 2000-es elnökké választásakor az ország tartalékai még csak 8,5 milliárd USD-re rúgtak. 2003 végére azonban már elérték a szovjet „aranykor” csúcsát, vagyis 80 milliárd USD-os szintet, hogy aztán az olaj árának folyamatos további emelkedésével fölkússzanak a mai, több mint 400 milliárd USD-s szintre.)

Az új orosz önbizalom eredete azonban nemcsak ezekre a külső körülményekre vezethető vissza, hanem jelentős részben arra a belpolitikai stabilizációra is, amit Putyin és környezete már első elnöki ciklusa idején véghezvitt. Az orosz elnök 2003 nyarán már ahhoz is kellő erőt érzett, hogy hozzákezdjen az ország korábban elkótyavetyélt stratégiai erőforrásai feletti ellenőrzés részleges visszavételéhez. E folyamat leglátványosabb eleme az ügynevezett Jukosz-ügy volt. Annak az oroszországi olajtársaságnak az ügye, amelynek napi kőolaj-kitermelése (2,4 millió hordó/nap) a kuvaitiéval vetekedett. A Jukosz-ügy nemcsak arra volt jó, hogy példát statuáljon, és a magántulajdonosi

elit is kezdjen „érteni a szóból”, hanem arra is, hogy átrendezze a hatalmi elit belső erőviszonyait, jelentősen legyengítve a Nyugattal való együttműködés fönntartásában leginkább érdekelt csoportokat. Mindennek következménye rövid időn belül érezhetővé is vált Moszkva külpolitikai magatartásában.

Oroszország nemzetközi súlyát és mozgásterét még egy fontos fejlemény növelte meg jelentősen az elmúlt években, mégpedig Irán regionális befolyásának megerősödése. Ez egyenes következménye volt annak, hogy regionális riválisa, Irak az amerikai intervenció, illetve az azt követő „szervezett káosz” nyomán összeomlott. A regionális hegemonia megszerzése Teherán régi ambíciója, ám megfelelő erőforrások nélkül, erős versenytársak környezetében mindez aligha lett volna elérhető. Az amerikaiak iraki beavatkozása azonban – paradox módon – hozzásegítette Iránt ahhoz, hogy mindinkább a térség hegemon hatalmának érzékelje magát. A mára kialakult helyzet azonban nemcsak ebben a tekintetben paradox, de abban is, hogy Moszkva regionális riválisával – merthogy Irán minden látszat ellenére Oroszország konkurense a térségben – épp egykori „hidegháborús” ellenfele, az Egyesült Államok került éles konfliktusba. Nem elég, hogy Washington beleragadt az iraki háborúba – ahol immár valódi ambíciója aligha több annál, mint Teherán további megerősödésének megakadályozása –, hanem egy ideje Iránnal is súlyos konfliktusban került. A konfliktus sajátos módon azt követően is fennmaradt, hogy Irán a legutóbbi hírek szerint 2003-ban felhagyott a nukleáris fegyverek közvetlen fejlesztésére irányuló tevékenységével. Ahmedinezsád Izraelnek címzett gyűlölködő kijelentései, a – pillanatnyilag – békés célú atomprogram felgyorsítása, és a

Vlagyimir Putyin, a második ciklusa után idén tavasszal leköszönő orosz elnök 1952-ben született, és 1999 augusztusában vált ismertté, amikor Jelcin miniszterelnökké nevezte ki. Néhány hónap múlva azonban már több mint 52%-kal első körös győzelmet aratott a Jelcin lemondása miatt előrehozott elnökválasztáson. Ismertségét és népszerűségét döntően annak köszönhetette, hogy az Oroszországban 1999 őszén több mint 300 áldozattal járó lakóházrobbantások után ő indította meg a második csecsen háborút (1999–2000), miközben máig bizonyítatlan maradt, hogy a csecsen szeparatistáknak közül lett volna a merényletsorozathoz. Legkritikusabb bírálói egyenesen az orosz titkosszolgálat művének tartják a robbantásokat. Ebből a szempontból sem elhanyagolható, hogy friss leningrádi jogi diplomájával Putyin a titkosszolgálatnál kezdett el dolgozni, és különböző beosztásokban egészen 1990-ig a szervezet tagja is maradt. Ezt követően 1996-ig a leningrádi polgármesteri hivatalban töltött be különböző vezetői pozíciókat, majd Moszkvába került az elnöki adminisztrációhoz, amit egy évre elhagyott, hogy a KGB egyik utódszervezetét irányítsa.

Első ciklusát keménykezű centralizáló reformlépések és az oligarchák elleni fellépés, valamint a média minden korábbinál nagyobb ellenőrzés alá vonása jellemezte, de ekkortól indul be az orosz gazdaság máig tartó folyamatos, jó mutatókkal bíró fejlődése is. Második ciklusában megszilárdul az a politikai rendszer, amit a „szuverén demokrácia” vagy a putyinizmus fogalmaival lehet jellemezni (lásd előző számunk vonatkozó cikkét), illetve ekkortól indul meg az az aktív külpolitikai tevékenység, ami Oroszországot újra megkerülhetetlen nagyhatalomként kívánja elfogadtatni.

Hezbollahnak nyújtott tevékeny támogatás ugyanis fenntartotta Washington gyanakvását Iránnal szemben.

Ez nyilvánvalóan megerősíti Oroszországot, ahol láthatóan messzemenően tisztában vannak a helyzet kínálta politikai lehetőségekkel. 2006 márciusában – amikor is Moszkva a legmagasabb szinten fogadta az irániak támogatta libanoni síita szervezet, a Hamász vezetőit – mindennek ékes bizonyítékát is adták és adják azóta is. A

Kreml ezzel kapcsolatban nem is érez semmi takargatnivalót. Már csak azért sem, mert Iránban olyan politikai eszközt – alkutárgyat – lát, melynek segítségével eredményesebben tárgyalhat a számára közvetlen jelentőséggel bíró kérdésekről, mint amilyen az említett színes forradalmak fenyegette volt szovjet belső periféria ügye. Ugyanakkor Moszkva időről időre világos jelét adja annak is, hogy Irán kapcsán kész a Nyugattal való együttműködésre, ám ennek megkéri az árát. Washington – bármennyire erős is – Oroszország együttműködése nélkül képtelen hatékony nyomás, avagy elszigetelés alá vonni Teheránt. Arra is csak nagyon ko-

A **Jukosz-ügy** a Putyin-korszak egyik legnagyobb port felvert esete. Mihail Hodorkovszkijt, a Jukosz olajtársaság vezetőjét, az egyik leggazdagabb oligarchát – több más vezetőtársával együtt – 2003-ban letartóztatták. A bíróság 2005-ben sikkasztás és adócsalás vádjával jogerősen kilencévi szabadságvesztésre ítélte. A nemzetközi fősodorbeli sajtó és nyugati politikai erők által favorizált magyarázat politikai okokat, és a Kreml kezét láttatta az események mögött. És valóban Hodorkovszkij volt az egyetlen oligarcha, aki Oroszországban maradván nyilvánosan politikai ambíciókat fogalmazott meg, és kritikus volt Putyinnal szemben, de valós veszélyt az elnöki rendszerű Oroszországban sem elnökjelöltként, sem pedig parlamenti párt szervezésével nem jelentett. A magyarázat – bár a központi hatalom irányító keze nyilvánvaló – inkább gazdasági-stratégiai jellegű. A fénykorában Oroszország olajkitermeléséből húsz százalékkal részesedő, az ország GDP-jének öt százalékát adó Jukosz ugyanis az orosz export döntő többségét kitevő olaj- és gázágazatban próbált meg terjeszkedni – ráadásul amerikai tőke bevonásával, amit a hatalom már nem tolerált. Ezt pedig nyugodtan megtehetette, mert a lakosság nagy többsége ellenszenvvel viseltetik az oligarchákkal szemben. A Jukosz-történet – a vállalat legjobb részeinek „visszaállamosítása” után – 2006-ban a cég csődjéről szóló bírósági döntéssel be is fejeződött.

moly áldozatok árán lesz képes, hogy a síiták lakta Dél-Irakban föltartóztassa az iráni „behatolást”. Ha pedig kivonulna onnan, e lépésével szabályszerűen fölkínálná Teheránnak a Perzsa (Arab)-öböl olajban gazdag nyugati partvidékét. (Ha Irán képes lenne e döntően iraki síiták lakta partvidéket megszállni, azzal lényegében egy olyan egybefüggő terület felett szerezne meg az ellenőrzést, mely a világ olajkitermelésének mintegy negyedét – 20 millió hordó/nap – adja.)

Washington 2006 elejétől kezdte egyre inkább nyugtalanítani Oroszország új keletű magabiztossága. A Bush-adminisztráció megpróbál minden eszközt megragadni ahhoz, hogy „föltartóztassa” Moszkvát. Ezek az eszközök azonban nem túl erősek. Hiába bírálja egyre erőteljesebben a putyini rendszer autoriter tendenciáit, e kritika egyre kevésbé hat. Nemcsak azért, mert a politikai elit egyre közömbösebb a Nyugat véleményével kapcsolatban, hanem azért is, mert az orosz politikai közösség nagy többsége élhetőbbnek és méltányosabbnak tartja a putyini rendszer világát, mint az 1990-es évekeit. A „közel-külföld” színes forradalmi is csak legfeljebb arra voltak képesek, hogy növeljék Moszkvának a Nyugattal szembeni bizalmatlanságát – helyenként a paranoiáig növelve azt –, miközben arra már képtelenek bizonyultak, hogy példájukkal erős, vagy akár csak valamelyest is jelentős oroszországi ellenzék megszületését ösztönözzék. Nem vezetett sikerre Washingtonnak az az igyekezete sem, amellyel Moszkva energetikai expanzióját próbálta elrekeszteni az úgynevezett Nabucco-projekt erőteljes politikai támogatásával.

Az amerikai rakétavédelmi rendszer európai telepítésével pedig – Strobe Talbottnak, a Clinton-adminisztráció egykori kül-

ügyminiszter-helyettesének szavaival élve – valósággal „botot adott Putyin kezébe, hogy azzal Amerikát és európai szövetségeseit ütlegelhesse”. Talbott mindezt 2007 októberének utolsó napjaiban a Képviselőház külügyi bizottsága előtt adta elő – nem elsőként az amerikai elit képviselői közül. Az amerikai telepítési tervek kapcsán ugyanis számos technikai és politikai természetű probléma merül fel. Az oroszok számára elfogadhatatlan, hogy az amerikai stratégiai nukleáris erők egyik komponensét Európába telepítsék, még akkor is, ha az jelenlegi formájában nem támadó, hanem védelmi jellegű. Ilyenre korábban soha, még a „hidegháború” éveiben sem került sor. Bár az amerikaiak a tervek szerint legfeljebb egytucatnyi elfogórakétát telepítenek majd, orosz részről egyáltalán nem zárják ki, hogy a silókba felállított elfogórakétákat egy megfelelő pillanatban föld-föld támadó rakétákkal cserélik majd le. Talbott maga is elismeri, hogy ennek feltételezéséhez nem kell paranoiásnak lenni, mindez egyáltalán nem kizárható.

Ezzel elérkeztünk a minket is közvetlenül érintő legkellemetlenebb lehetséges következményekig. Mégpedig ahhoz, hogy a kölcsönös bizalmatlanság végül azzal jár, hogy azok a jelentős fegyverzetkorlátozási és leszerelési megállapodások, amelyeket Moszkva és Washington még az 1980-as évek végén vagy az 1990-es évek elején kötött egymással, anélkül járnak le, hogy új szerződések váltanák föl őket. (Az 1991-ben megkötött START-I 2009-ben, a 2002-ben a nukleáris támadó képességekről aláírt szerződés pedig 2012-ben jár le.) A felek egyelőre hajthatatlannak tűnnek, noha épp az utóbbi időben mutatkoznak jelei bizonyos kompromisszumkészségnek. Ha azonban a felek nem jutnak egyezsége, akkor a hagyományos fegyverek korláto-

A **közel-külföld** fogalma a posztszovjet térség szinonimjaként jelent meg az orosz külpolitikai szótárban az 1990-es évek elején, és noha mára már jórészt kikopott onnan, a jelzős szerkezet azt hivatott megjeleníteni, hogy Moszkva számára a „külföldnek” ez a része különleges jelentőséggel bír, földrajzi közelsége okán nagyobb érdekeltséget jelent.

zására vonatkozó – 1990-ben megkötött és 1999-ben módosított – szerződés jövője éppúgy bizonytalanná válhat, miként a közép- és rövid hatótávolságú rakéták felszámolásáról rendelkező 1987-es megállapodásé. És ha a stratégiai stabilitás fenntartásában mindeddig legnagyobb szerepet vállaló hatalmak feladják korábbi kiszámítható és felelősségteljes magatartásukat, mire számíthat a világ a kevésbé kiszámítható hatalmaktól?

A putyini vezetés 2007 augusztusa – vagy talán már az elnök februári müncheni beszéde – óta katonai szempontból is egyre inkább bizonyítani törekszik az Egyesült Államokkal való egyenrangúságát, mindenekelőtt ott, ahol stratégiai érdekeit hűsbavágóan sértve érzi. Augusztus elején az orosz katonai vezetés közölte, hogy felújítja állandó jelenlétét a Földközi-tengeren, és modernizálni kívánja fekete-tengeri flottáját. Augusztus 17-én Putyin elnök jelentette be, hogy Oroszország stratégiai bombázói 1992 óta először ismét repülni fognak az ország határain túli területeken. Az elnök ezt követően látogatást tett a 2006 végén átadott Szentpétervár környéki újgenerációs rádiólokátor-állomáson, amely a jövőbeni orosz rakétavédelmi rendszer egyik eleme lesz.

Az oroszországi parlamenti választásokat követő elnöki bejelentés Dmitrij Medvegyev elnökjelöltként való támogatásáról tisztázni látszik a „Putyin utáni korszakra” való áttérés menetrendjét. Ha eh-

hez még hozzátesszük Medvegyev Putyint kormányfői szerepre felhívó nyilatkozatát, akkor még világosabb a kép. A kérdés csak az, hogy e tandem miként fogja megosztani egymás közt a politikai kompetenciákat, vagyis megtörténik-e, és ha igen,

Dmitrij Medvegyev a 2008. márciusi orosz elnökválasztás leendő győztese, Putyin utódja, de jelenleg még formálisan a 2007. év végi parlamenti választásokat alkotmányos többséggel nyerő „hatalom pártjának” elnökjelöltje. Noha másik generáció tagja (jelenleg 43. évében jár), pályája szorosan összefonódik Putyinnal. Ugyanazon a Leningrádban született, ugyanazon az egyetemen szerzett jogi diplomát. 1987-től 1999-ig az alma materében tanított, a KGB-hez semmi nem köti. 1990 és 1995 között együtt dolgozott Putyinnal a pétervári polgármesteri hivatalban tanácsadóként. A katedráról 1999-ben szólították Moszkvába: az elnöki adminisztráció helyettes vezetője, 2005-től kormánytisztviselő is betölt, első miniszterelnök-helyettes. 2000-től a mai napig a Gazprom igazgatótanácsának (egy ideig helyettes) vezetője. Putyin támogató körének liberálisabb beállítottságú prominensei között tartják számon.

milyen formában az erőszak-apparátusok, illetve a külpolitika irányításának Putyinhoz való kapcsolása. (Ezek a jelenlegi alkotmány szerint kizárólagos elnöki jogkörök. Az alkotmányt persze napok alatt módosítani lehet.) Kérdés az is, hogy az orosz politika mértékadó érdekcsoportjai – vagy legalábbis azok meghatározó többsége – kész-e elfogadni politikai utódként Medvegyevet. Putyin „tandembe emelésével” azonban ez aligha lehet kétséges. Vagyis igazolódni látszik az a már régóta létező feltételezés, hogy a „Putyin utáni korszak” is putyini lesz.

Bárkit válasszanak is meg elnöknek, és ezt követően bármilyen tisztséget is tölt majd be Putyin, valószínűtlen, hogy az amerikai–orosz kapcsolatok lényegesen javulnának 2008-ban. Az új elnök és a vezető orosz politikai elit ugyanis mindenképpen meg fogja várni az amerikai elnökválasztás eredményét, és lényeges kompromisszumok megkötésére majd csak annak győztesével lesz hajlandó. ■